

Марија МАНДИЋ

Надија РЕБРОЊА

МУСЛИМАНСКЕ ТЕМЕ У СРПСКОЈ КЊИЖЕВНОСТИ: УВОД У ТЕМАТ

marija.mandic@ifdt.bg.ac.rs
nadija_r@yahoo.com

Институт за филозофију и
друштвену теорију,
Универзитет у Београду

Државни универзитет у
Новом Пазару

Тематом „Муслиманске теме у српској књижевности“ желимо да допринесемо истраживању српске књижевности која, уметничком обрадом мотива, жанрова и наратива повезаних с муслиманском културом, сагледава, обликује и (пре)испитује себе. Исто тако, свет муслимана сагледавамо из културолошке перспективе, као својеврсни цивилизацијски круг, који обликују како исламска учења, друштвено-политички процеси и особита поетика, с једне, тако и контакт с немуслиманским културама, с друге стране. Будући да је сусрет с муслиманском културом у Србији посредован првенствено преко Османског царства, то је ова тема нераскидиво повезана с османским наслеђем и односом према њему. У разумевању не само овог односа него и представа о муслиманској култури у немуслиманским, пре свега хришћанским, срединама, кључни допринос је дала постколонијална теорија и појмови попут Саидовог *оријентализма* ([1979] 1994), затим *ујнежене оријентализма* Милице Бакић-Хејден (1995) и *балканизма* Марије Тодорове (1997).

Иако је период османске владавине, поред византијске, формативан за гео-политички и културолошки регион Балкана, готово све балканске државе су након ослобођења од Османлија, у процесу стварања независних држава, не само прекинуле него и одбациле политичку прошлост Османског царства, потрудивши се да избришу видљиве утицаје Османлија, што Тодорова (1997: 170) зове „деосманизацијом“. Опет, широко распрострањени континуитети с османским временом, муслиманским светом и културом стопили су се с локалним балканским културама и постале њихова културна особеност, што се, на пример, огледа у језику, књижевности, уметности, музици, кулинарству, архитектури и др. (Todorova 1997: 164; Мандић 2021; Реброња 2010). Тако се балканске културе, а с њима и српска, крећу на изразито поларизованој оси између радикалног одбацивања османског наслеђа и његове дубинске интернализације.

Поред одбацивања, доминантни национални наративи балканских држава су османску владавину конструисали као озбиљну трауму која укључује ропство, (присилну) религијску конверзију и губитак сваког облика аутономије, а у изградњи модерног нацио-

налног идентитета *Турци* су заузели положај (имагинарног) „не-пријатељског Другог“ (уп. Jezernik 2011). Шуица истиче да у српском социјалном амбијенту слика имагинарног *Турчина* и данас утиче на креирање српског националног идентитета и српске културе (Šuica 2011: 285). Имајућу у виду важност оваквог семиотичког кодирања и узимајући у обзир идеолошку поларизованост у односу према османском наслеђу, сматрамо да је за проучавање муслиманских тема у српској књижевности и односа према османском наслеђу неопходно увести и појам „културне трауме“, која настаје када припадници заједнице одређеним проживљеним или замишљеним историјским искуствима дају трауматска значења (Alexander 2012). Културна траума се исказује и уобличава, поред осталог, нарацијом и аргументацијом, и користи се као когнитивно-афективни оквир у културној репрезентацији, односно као средство интерпретације и емоционалног изражавања.

Наведени појмови постколонијалне теорије, као и културна траума, служе као теоријски и методолошки оквир за радове у овом темату, о чему ће бити више речи у другом делу темата, у критичко-прегледном раду, планираном за следећи број *Књижевне историје*. Први део темата доноси четири рада, који покривају следеће жанрове – усмену лирику, књижевну периодику, књижевну полемику и роман, као и различите периоде – предвуковско и вуковско доба, међуратни и савремени период.

Темат отвара рад „Лирски простори Османског царства“ Љиљане Пешикан Љуштановић. На примеру збирки Вука Стефановића Караџића рад испитује на који начин простори Османског царства обликују простор усмене лирике, односно колико певач препознаје геополитичку природу простора, те колико простор бива доживљен у светлу архаичних бинарних опозиција: ‘свој’ – ‘туђи’; ‘близак’ – ‘далек’; ‘људски’ – ‘демонски’, нарочито у граничним зонама Царства и у историјски преломним временима. На основу исцрпне анализе, Пешикан Љуштановић закључује да простори Османског царства углавном нису историјски и геополитички означени у усменој лирици, већ су „обележени религијском праксом ислама, титулама / именима за која се везују, или мање-више препознатљивом функцијом и културним особеностима које се могу повезати с оријенталним утицајем“, те стога улазе у лирске песме најпре као простори обреда, топоси љубавне историје, личне, породичне приче и део свакодневног живота.

У раду „Дискурси о новој муслиманки у женским часописима у Краљевини/СХС Југославији (1918–1941)“ Станислава Бараћ истражује полемике у женским феминистичким часописима међуратне Југославије, *Женски њокрећ* (1920–1938), *Жена и свети* (1925–1941) и *Жена данас* (1936–1940). Она истиче да је портрет „сестре муслиманке“ имао привилеговано место у југословенској феминистичкој

штампи, те да је у већини чланака она приказана као посебан културни тип југословенске жене. Рад показује да су дискурси о „новој муслиманки“ обликовани у складу с доминантним феминистичким идеологијама у Краљевини, при чему је у свима фигурирала слика о скидању зара и фереце (откривању) као предуслову женске еманципације. Ипак, Станислава Бараћ наглашава да су муслиманке ретко долазиле „до сопственог дистинктивног јавног гласа (...) а да су чешће у њихово име говориле феминисткиње немуслиманског порекла као и муслимани који су били опредељени за еманципацију муслиманских жена унутар новонастале југословенске заједнице“.

Рад „Од сабласти до фантома: Полемике о Иви Андрићу у постјугословенском периоду – критичко преиспитивање“ Јована Букумире даје критички преглед савремених регионалних полемика о Андрићу. Букумира истиче да ове полемике нису само књижевне, а ни искључиво културалне, те да укључују важне актере на културној и књижевној сцени постјугословенског простора. Аутор указује да су управо тумачења репрезентације муслимана и Османлија у Андрићевим делима, „као и оптуживање писца за исламофобију, оријентализам и евроцентризам, била (...) чворишна места помнутих ‘сукоба интерпретација’“. Рад се осврће на питање националистичких читања Андрића у спрези с постколонијалном теоријом, те позива на њихова додатна критичка преиспитивања. Коначно, Букумира сматра да је Андрићу, без обзира на неспорну књижевну вредност и значај, потребно приступати отворено, без глорификације и табуизирања, у полемичким студијама које су довољно храбре да преиспитују како књижевне репрезентације тако и њихове злоупотребе.

Први део темата затвара рад Надије Реброње „Роман *Тврђава* Меше Селимовића и оријенталне књижевности“, који истражује интертекстуалне везе *Тврђаве* и оријенталних књижевности, као и утицаје оријенталне културе и суфијске филозофије на овај роман. Реброња показује како је *Љејојис* Муле Мустафе Башескије (1731–1809) – настао на простору Босне и Херцеговине у оквиру оријентално-исламских књижевности, написан на турском језику – послужио као темељна грађа за писање романа, о чему је и сâм Селимовић говорио. Рад затим истражује интертекстуалне везе романа с *Кур’аном*, као и с делима оријенталних песника и филозофа. Као посебно значајан, Реброња издваја утицај суфијске филозофије, а нарочито хамзевијског реда, „чијим историјским и политичким значајем се *Тврђава* бави у појединим својим аспектима“, при чему једна од кључних идеја суфизма о „Љубави као апсолуту“ постаје водећи мотив и параболо романа.

ЛИТЕРАТУРА

- Alexander, Jeffrey. *Trauma. A Social Theory*. Polity, 2012.
- Bakic-Hayden, Milica. "Nesting Orientalisms: The Case of Former Yugoslavia". *Slavic Review* 54. 4 (1995): 917–931.
- Jezernik, Božidar (ur.). *Imaginarni Turčin*. Beograd: Biblioteka XX vek, 2011.
- Мандић, Марија. „Османско наслеђе: стратегије, топоси и актери“. *Гласник Етнографској институту САНУ*, LXIX. 1 (2021): 7–17.
- Реброња, Надија. *Дервиш или човек, животи и смрти. Религијски подтексти романа Дервиш и смрти Меше Селимовића*. Београд: Службени гласник, 2010.
- Said, Edward W. *Orientalism*. Vintage Books Edition. New York: Random House [1979], 1994.
- Šuica, Marko. „Percepcija Osmanskog carstva u Srbiji“. *Imaginarni Turčin*, ur. Božidar Jezernik. Beograd: Biblioteka XX vek, 2011, 285–298.
- Todorova, Maria. *Imagining the Balkans*. New York: Oxford University Press, 1997.